

HUKUK FELSEFESİNDE EFLÂTUN DOKTRİNİ

Prof. Abdülhak Kemal Yörük

Eflâtun, üstadı Sokrat'ın, mefhumların tâyini hususundaki çalışmasını takip etmiş, felsefe âlemine, zâtına mahsus bir yenilik getirmiştir. Bilindiği gibi, her felsefede esassı problem, bilgi nasıl mümkündür, problemidir. Bu problem, Eflâtun'dan evvel gelen filozofların da zihinlerini işgal etmişti. Heraklit, sâbit bir şey var mıdır, yoksa her şey ebedi bir oluş halinde midir? sualini soruyordu. Eleahılar ise, vücudu tek, bütün değişiklikleri içinde sabit ve devamlı olarak tasavvur etmekle kâinatta vukubulan her hâdisenin bir kanuna tâbi olduğu fikrini ileri sürüyorlardı. Fakat bu fikri mantıkî bir seyirle takip edecek kadar ileri götürmemişler, yalnız maddî bir vücudun varlığını tasdik etmekle iktifa etmişlerdi.

Eflâtun'dan evvelki filozoflardan Demokrit, Parmenides'in mahsüs âlemine karşı, hakiki mevcut olarak, atomların ve boşluğun varlığına kail olmuştu. Sofistler ise münhasıran düşünen insanı ele almakla beraber, üstadları Eleahı Zenon'u takip ederek küllî surette muteber olan bir bilgiyi tamamen inkâr etmişler; Sokrat ise küllî surette muteber bir bilginin mevcut olduğunu iddia etmiş, fakat usulünün icaplarına sadık kalarak, mefhum meydana getirmekten ileri gitmemiştir. Bununla beraber, Sokrat aslı mefhumları ve prensipleri elde etmek lâzım geldiğini takdir etmekle, kendisinden evvel gelen ve bilgi prensiplerini araştırmıyan mütefekirlere nisbetle, büyük bir ilerleme göstermiştir. Doğrusu, Sokrat'ın bu prensipleri müsbet bir tarzda geliştirmeye teşebbüs ettiği iddia edilemez. O, bu mefhumların insanı saadete götüren en doğru yolu bulmağa yardım ettiğini görmüş ve göstermiştir.

Eflâtun, Sokrat'ın mefhumunu daha çok derinleştirmiş, ide-misal tasavvuruna yükseltmiştir. Ona göre ihsaslarımız, mevcut olan şeylerin aralıksız bir akış ve oluş halinde olmaları dolayısıyla bize açık ve sabit bilgiler veremez. Protagoras'ın dediği gibi, hasselerimiz (duyularımız) in bilgide ölçü olduğuna kani olursak tam bir izafiliği kabul etmeğe mecbur oluruz. İdrak, ruhumuzun düşünce, terkip ve kıyaslama faaliyetiyle mümkündür. Hasseler, idrakin âletlerinden başka bir şey değildirler. Ru-

hi faaliyet ile bir fikir doğar; eğer fikir, hakiki tasavvur derecesine yükselirse, düşünmek ve yapmak —amel— için büyük bir önemi haiz olur. Felsefi çalışma bu dereceye varmadıkça hakiki olmaz ve insan itminan bulamaz. Değişiklikler gösteren görünüşler akıntısı içinde sabit ve müstemir olana teveccüh etmek lâzımdır. Hakiki bilgi, bu sabit ve müstemir olan varlığın bilgisidir. Bu varlık, Elealıların dedikleri gibi, cismanî bir varlık değil, Sokrat'ın dediği gibi, mefhumların varlığıdır.

Eflâtun, ilk olarak, maddî varlıktan başka münhasıran fikrî bir varlık tasavvurunu tam bir prensip açıklığı ile ortaya atmıştır. Hasselerle değil, tefekkürle idrak olunan bu varlığa «ide» adını verir.

Eflâtun, idenin varlığını, gayet mütevazi bir eda ile ortaya koymuştur. Buluşuna kendisinin de hayret etmekte olduğu, hattâ buna karşı kritik bir vaziyet aldığı ifadelerinden anlaşılır.

Bu buluşun, başkaları tarafından çocukça bir düşünce, bir fikir veya dil hüneri gibi telâkki edildiğini, hattâ bazan kendisine bile bir rüya gibi geldiğini söyler. İdeleri temâşa ettiği zaman mukaddes bir heyecan ile kendisinden geçmiş bir halde olduğunu, içinde bulunduğu ruh haletini anlatacak kelime bulamadığını ifade eder.

İdenin keşfi, zihni faaliyetin ittiradına uygun bir bilgi olmaktan ziyade, bir sanat dehasının görüşü, maddî âlemin ötesine nüfuz etmeğe kabiliyetli bir adamın sezisidir. İde kelimesinin, bir çok yerlerde görme-yi ve temâşayı ifade eden kelimelere bağlı olarak kullanılması bunu teyit etmektedir.

İdeye, derin bir mürakabe ile, dış âlemden tecerrüt edilerek varılır ve temâşa edilen şey bir sezış (hads) ile gözde teressüm ederek suret alır.

Temâşayı, dış âleme gözleri kapayarak, ruhu dış tesirlerden sıyırmış, kendi üzerine toplanmış, nefsin mürakabesine dalmış olarak yapmalıdır. Çünkü kendimize ait olan şeyleri yalnız nefiste bulabiliriz.

Eflâtunun «Menon» adlı kitabında anlattığı yeniden hatırlama efsanesine göre, nefis, mürakabe içinde temâşaya dalmak suretiyledir ki, bu toprak üzerine düşmeden evvel bir ilâh ile âlemi dolaştığı vakit görmüş olduğu şeyleri hatırlar; bu hatırlanan şeyler, mahsüs âlemde gördüğümüz her şeyin asılları olan idelerdir.

İde, bizihi mevcut olan hakiki bir varlıktır. Değişmeksizin bakidir. Aynı ismi taşıyan maddî şeyler arasında müşterek olan yalnız budur. İde, tamamen aklı bir şeydir, bir fikirdir. Eflâtun ideye, aklın prensipleri der. O, ortaya çıkardığı bu varlığı, zaman ve mekân içindeki varlık telâkkisinden ayırmak, idenin mahsüsler arasında görülmesi mümkün olmadığını anlatmak için, kaleminin bütün kudretini kullanmış, elinden ge-

leni yapmıştır. İdeyi, bazan gök üstünde bir mevkide duran, ebedî, renksiz, şekilsiz, dokunulamaz gerçek varlık olarak, bazan maddî varlığı olmayan, boşlukta yer tutmayan, değişmez, hasselerimizle idrak edilmez ayniyetler ve mahiyetler olarak tasvir eder.

Eflâtun, ideyi, bizim bulduğumuz, temâşa ile doğurduğumuz bir şey olarak anlatmıştır. İde, dışardan gelen değişmez ve hazır bir cevher değildir. Belki nefiste kendi kendine doğar, nefis tarafından meydana vurulur. Meselâ insan güzellikle karşılaştığı vakit, gördüğü mahsüs şeyin uzun zamandanberi içinde taşıdığı güzellik idesine intibakından doğan bir heyecan duyar.

İde, filozofun, sanatkârın iç âleme açık olan ruhunun gözleri önünde duran model - fikirdir; filozof ve sanatkâr, eserlerini ona bakarak meydana getirir. Bu doğurma meyli filozofun, sanatkârın asıl iç ve ruh hâletidir; aşk, zevk ve vecid, mânevî ibda meylidir.

Eflâtun bunu, yüksek bir muvaffakiyetle tasvir etmiştir.

Gökler üstündeki ide, yeryüzündeki hayata nasıl karışıyor? Tecrübe ve müşahede âlemindeki mahsüs şeylere nisbeti nedir? Bazılarının dediği gibi, ideler ile mahsüs şeyler arasında hakikaten bir uçurum var mıdır?

Eflâtunun tecrübe âlemine kıymet vermediğini zannetmemelidir. Tecrübe âlemini hakir gören Eflâtun değil, idealizmi mübalâğa eden yeni Eflâtunilerdir. Eflâtun, tecrübi vâkıaların esaslı bilgisini, idenin kavranması için zaruri bir hazırlık sayar; hattâ tasavvur ettiği ideal devleti idare edecek kimselerin, tecrübe bakımından hiç kimseden eksik bilgili olmaması gerektiğini söyler.

Eflâtun, mahsüslerin idelerle iştirak ettiklerini kitaplarında çok defa ifade etmiştir. Bunlar arasında bir *benzeme münasebeti* vardır. Varlığı mümkün kılan idedir. Eşyanın idelerle münasebetine iştirak denir. Meselâ insan güzellikten, iyilikten, hakikatten hissedardır. İnsan güzel ve iyi olur; fakat insan ne güzellik, ne de iyiliktir. Onun tam olmayan vasıfları mükemmel ideden alınmıştır. Bu mülâhaza ile bütün insanların, farklı nisbetlerde olmakla beraber, aynı bir insaniyet idealinden hissedar oldukları neticesine varılır.

Eşyanın idelerle bu iştiraki nasıl oluyor? Tek olan ide nasıl olup da taaddüt etmeksizin bir çok varlıklarla münasebet halinde bulunuyor? İde nasıl hem kendisi olabiliyor, hem de kendisine iştirak eden varlıklarda bulunabiliyor? Eflâtun bu suale bu, varlığın bir sırrıdır ki, bunu biz halledemeyiz, çünkü ideye tamamen insani olan mefhumları tatbik ediyoruz, cevabını veriyor. Temâşa edenin dışında değil, kendisinde bulunan asıl nümune, eşya kendisinin kopyaları olan asıl idenin mahsüs şey-

le birlikte ve iştirak halinde bulunması, ancak saf mefhum olarak düşünülmesiyle mümkün olur. Herhangi bir şey, iyiliğinin, güzelliğinin idesi, yâni mahiyeti ve kanunları düşünülerek tasavvur edildiği vakit güzellik ve iyilik iktisap eder.

Eflâtunda, yüksek ve ulvî ideler hakkında çok şairane bir vecd ile yapılmış tasvirler yanında sâkin ve heyecansız tasvirler, basit muhakemeler de vardır. Dunlar bizi tecrübe sahasına götürürler. Meselâ, evin idesi iyi evdir, sapanın idesi, iyi sapanıdır, heykelin idesi iyi heykeldir. Mimar, demirci, heykeltraş bir eser vücade getirirken ideleri temâşa ederler; gözlerinin önünde hazır olarak bulunan bu nümunelere, kendi istidat ve ehliyetleri nisbetinde nüfuz edebildikleri derecede, uygun olarak eserlerini vücade getirirler.

Mahsûs şey, saf fikir haline gelmek için ideye, ide de mahsûs âlemde görünmek için mahsûs olan şeye muhtaçtır.

İde, varlık prensipi olduğu gibi, bilgi prensipidir de: bilmek, çoklukta vahdeti görmek, hâdiseleri kanunlara, az umumî kanunları daha umumî kanunlara, daha umumî kanunları, ifadesinden başka bir şey olmadıkları, küllî ve ebedî hakikatlere irca etmektir. Bilmek, bütün şeyleri vahdetlerinde ve kemallerinde, idesinde görmektir. Farklı ideler ebedî hakikat, ebedî güzellik, ebedî adalet gibi herhangi bir taaddüt gösterirken, yine vahdete irca olunmalıdırlar. Çünkü fikir, itminanını, rahat ve huzurunu yalnız vahdette bulur.

Hakiki vücut kendisini ancak mahsûs varlık ve oluş içinde gösterir. Bizatihi var olan görünüş içinde oluşu, tek olan ise çok olanların varlığını icap eder. İde, idrak ile değil, fakat onun meydana getirdiği vesile ile ortaya çıkar. İdeler ancak tecrübe sahasına girmeleriyle, mahsûs şeylerle münasebetli olmalarıyla mâna ve meriyet kazanırlar. Müşahhas olan şeyler için insan, hayvan, ev vesaire, mücerret olan şeyler için, teklik ve çokluk, kuvvet ve miktar, yüksek ve sefil işler için hayır ve şer, adalet ve haksızlık gibi...

Eflâtun, yalnız mahsûs idraklerin gerçek ve bizim dışımızda bulunan varlıklara tekabül ettiğini söyleyen ihsasiyecilere karşı umumî fikirlerin ve mefhumların, hasselerin mevzularından daha hakiki ve mutlak olarak nazarı itibara alınınca yegâne hakiki varlıklara tekabül ettiğini iddia eder. Meselâ, ana, fedakâr adam, iyi adam hayır idesi; heykel, resim, şiir, insan yüzü ve vücudu güzellik idesi ayrı ayrı şeyler ifade ettikleri halde, bunlar, hayır veya güzellik idesi gibi müşterek bir noktada birleşirler. İdelerle umumî fikirlerimiz arasındaki münasebet, tıpkı eşya ile mahsûs idraklerimiz arasındaki münasebet gibidir. İdeler fikirlerimizin hakiki sebepleridir.

Eflâtun, ne demek? diyor, yalancı ve bayağı uzuvlarımızla hasıl olan ihsaslarımızın gösterdiği şeyleri hakikî varlıklar olarak kabul ettiğimiz halde, ilâhların habercisi olan akıldan gelen idelerde kendimizin, doğrudan doğruya idrakimizle doğan ve ölen ve hayallerden başka bir şey görmeyeceğiz. Nasıl mahsüs eşyayı şe'niyetler gibi nazarı itibara alıyorsak, zihnin mevzularını da evleviyetle hakikî telâkki etmeliyiz. Mefhumlarımızın ifade ettiği umumî fikirler, hayır, varlık, güzellik, insan... birer şe'niyettirler.

Eflâtuna karşı, Sokratı görüyorum, fakat nümune insanı görmüyorum; güzel insan ve güzel heykel görüyorum, fakat güzelliği görmüyorum; hareket eden cisimler görüyorum, fakat hareketin kendisini görmüyorum; yâni insan, güzellik, ve hareket idelerini görmüyorum, yaşayan varlıklar görüyorum, fakat bizzat, varlığa, hayata gelince, onu hiç bir yerde görmüyorum. Bütün bu küllilikler yalnız benim düşüncemde vardır, realitede hiç bir şeye tekabül etmezler, deniyordu.

Eflâtunun verdiği cevap pek yerinde olarak bir yüksekte bakış ifadesidir: eğer ihsasiyeci güzel şeyler, âdil hareketler görüyor, asıl güzelliği ve adaleti görmüyorsa, bu, birincilerin hassesine malik olduğu halde ideleri idrak kabiliyetinin kifayetsiz ve aklının kusurlu olmasındandır. Akıl, kâfi derecede geliştiği vakit, hakikî varlığı maddî oluşta değil idelerde görür; mahsüs nizamda değil, makul nizamda, madde âleminde değil, fikir âleminde bulur. Bütün gördüğümüz fertler, hususiyetler, zevale, yok olmağa mahkûm şeylerdir. Külliler ise ebedîdirler. Tabîî ve maddî varlıklar, model ve asıl olan idelerin eksik kopyalarıdır. İdeler ebedîdirler. Hâsselerimizle idrak ettiğimiz varlıklar ise bugün var oldukları halde yarın yok olacaklardır.

Eflâtunun felsefeye getirdiği yenilik hakkında bu kısa malûmatı verdikten sonra ahlâk felsefesine geçelim.

Eflâtunun ahlâk felsefesi:

Eflâtunun felsefî fikirleri, ahlâkî düşüncelerinin tamamen tesiri altındadır. Eflâtun, burada incelemeğe mahal olmıyan tabiat felsefesine de ide teorisini tatbik etmiştir. Fakat ide teorisi Eflâtunun asıl ahlâkî ihtiyacına dayanmaktadır. Denebilir ki, o, ide teorisini bu ihtiyacın tesiri altında meydana getirmiştir.

Ahlâkî ihtiyaç, ancak eşyanın hakikî mahiyetini bilmekle tatmin edilir. Hakikî bilgi fazilettir. Fazilet de ilme dayandığı için irade, gaye olarak, hayra teveccüh eder; iyiden başka bir şey istiyemez. Hayrın ilmi mağlûp edilemez, hakikaten iyi olanın ne olduğu bilinince o yapılır.

Görülüyor ki, Eflâtunun ahlâk felsefesi, hocası Sokratınki gibi akıldır. Eflâtun ilk eserlerinde Sofistlerin hisyeciliğine ve Hedonizme karşı koymak için ahlâkın bir ilim olarak teessüs etmesine çalışmakta idi. Eflâtun, olgun çağa geldikten sonra, gençlik yazılarında münakaşa edilmiş olan dostluk, cesaret, itidal ve takvanın bir ilim olan fazilet bilgisine tâbi olarak bir bütün, bir birlik teşkil ettiklerini, yâni bir bilgi heyeti mecmuası, tek bir ilim olduklarını ileri sürmüştür. Bu ilmin mefhumlarını hâz ve elem ölçülerinden daha çok ulvî olan tarafta aramış, kuvvet itibarıyla üstün olan, ancak daha iyi ve daha hakim olan kimse olabilir hükmüne varmıştır.

Eflâtun, Sofist üstadlarının sözlerini ihtiva eden diyaloglarındaki bu fikirleri, «devlet adamı» adlı eserinde adalet mefhumunun ortaya konulması münasebetiyle belirttiği gibi, «Menon» da da, doğru tasavvurun henüz ilim olmadığını ileri sürer ve buna taklit, der. İstidatlara, geleneklere, hal ve şartlara dayanan fazilet, hakimin faziletinden ayırt edilmelidir. Felsefî fazilet hür olarak, mutlak surette iyi ve güzel olan şey hakkında vâzih bilgiye dayanmak suretiyle nefse hâkim olmaktır.

İlim olarak ahlâk nedir? Acaba insanların faaliyeti için düsturlar ve emirler mecmuası mıdır? Eğer böyle olsaydı «doğru tasavvur» kâfi gelirdi. Halbûki Eflâtun, umumî surette ahlâklılık nasıl mümkün olur? Sualini ortaya koymakla, meseleyi tam yakalanması gereken yerinden tutmuştur. Ahlâkın varlığına şüphe olmamakla beraber temeli nedir? Ahlâkın hakikîliğini ve mutlak surette muteber olduğunu temin eden nedir? Eflâtuna göre, bu bilgidir ve ideye, felsefî aşk ile temâşa edilerek nüfuz edilmesiyle elde edilir.

Eflâtunun ahlâk felsefesinin esasını da ideler teorisinde bulduğu görülüyor. Fakat yalnız bir tasavvurdan ibaret olan ide hakkında gerçek olmak iddiası nasıl ileri sürülüyor? Zamanın Sofistleri tarafından temsil edilen zihniyetin karşısına dikeceği bu suali cevaplandırması lâzımdı. Bunun içindir ki, Eflâtun ideleri, ezeli, değişmez varlığın bütün vasıflarıyla teçhiz etmiştir.

İdeler arasında bir dereceleme yapılıncâ, en başta «hayr-ı âlâ» gelir. Bu, ideler âleminin güneşidir. Güneş, dünyadaki bütün varlıkları aydınlattığı gibi, hayır idesi de diğer bütün ideleri aydınlatır ve yine güneş bütün hayatı devam ettirdiği gibi, diğer ideler de hayatîyetlerini hayır idesi sayesinde devam ettirirler. Hayır idesi bütün varlıkların üstündedir. Eflâtun «Devlet» adlı kitabında, derin heyecan uyandıran mutlak hayrın temâşasını, bu en ulvî hali tasavvur ettiği vakit, bu tasavvurun büyüklüğü karşısında ezildiğini hissettiği, yeni bir keşfin cazibesine tutulduğu ifadesinden anlaşılır:

«İşığa açık methali karşısındaki duvarla aynı enlilikte, yer altında bir mağarada çocukluklarından beri boyun ve bacakları zincirlerle bağlı olarak yaşayan insanlar tasavvur et. Bunlar ne yerlerinden oynıyabiliyorlar, ne de önlerinden başka bir yer görebiliyorlar. Uzakta, bir yükseklik üzerinde yanan bir ateş onların arkalarında parlamaktadır. Ateşle mağara arasında yüksek bir yol ve bu yol boyunca yüksek bir duvar tasavvur et.»

«Şimdi bu ufak duvar boyunca, duvarın boyunu aşan pek çok ve çeşitli şeyler taşıyan insanlar tasavvur et. Ne garip levha, ne acaip mahpuslar, diyeceksin. Fakat bunların tamamen bize benzediğini unutma!»

«Bu zincire vurulmuş mahpuslar gerek kendileri, gerek mağara dışında geçen şeyler hakkında gölgelerden başka bir şey bilmezler. Onlarca gölgeler gerçek şeylerdir. Eğer içlerinden biri zincirlerinden çözülp dışarı çıkarsa kamaşan gözleri evvelâ gölgelere, sonra sudaki hayallere, daha sonra da asıl eşyaya bakacaktır; bundan sonra da geceleri ay ve yıldızlarla aydınlanan göğü temâşa edecek, en sonra da güneşi görecek-tir. Güneş'in mevsimleri, yılları meydana getirdiğini, mahsûs âlemde olan her şeyi idare ettiğini, mağaradayken gördüğü şeylerin sebebi de o olduğunu anlayacaktır.»

«Güneşi, en yüksek iyilik idesi «hayr-ı âlâ» kendisine bakarak doğurmuştur. Mahsûs âlemde güneş ne ise, makul âlemde hayrı âlâ odur. Mahsûs âlemi aydınlatan güneş olduğu gibi, makul âlemi de hayır idesi aydınlatıyor.» «Bilinen şeylere hakikatı, zihne de bilmek kudretini veren hayrı âlâ idesidir. O, bilinen ilim ve hakikatın ilmidir. Fakat insanın edindiği bu bilgi, vâkîf olduğu hakikat ne kadar güzel olursa olsun, hayır idesinin onlardan ayrı ve güzellikte, onlardan ileri olduğuna inanırsan aldanmazsın. Nasıl, mahsûs âlemde ışıkla gözün güneşle münasebetine bakarak onları güneş sanmak yanlış ise, makul âlemde de ilmin ve hakikatın hayrı âlâ idesi olduğuna inanmak yanlıştır. Çünkü hayrın mahiyetini daha yüksekte görmek lâzımdır.» (Devlet)

Fakat, bilinmesi mümkün olan her şeyin en üstünde olan bu hayır idesinin temâşasına erişmek çok güçtür. Her idenin meselâ, güzellik idesinin mahsûs âlemde kopyaları vardır. Halbuki hayır idesinin bir kopyası yoktur. Eflâtun, ancak hayır idesinin meydana getirdiği şeyleri tasvir edebilmektedir. Bu hayır idesi kendisini o kadar teshir etmiştir ki, bu nihaî gaye, ona doğru ve güzel olan şeylerin illeti, kaynağı, tefekkürün son merhalesi, aynı zamanda varlığın ilk ve asıl menşei olarak gözükür. Bütün diğerlerini kucaklıyan, kendisinde telif eden bu ideler idesi yüksek tekliktir. En yüksek mükemmeliyet, en yüksek iyilik olan bu ezeli ve ebedî, değişmez, mutlak hayır idesi Allahtan başka ne olabilir? Hayır

idesi, Allah mefhumunun, insanın artık tasavvur etmeğe kudret bulamadığı, ancak hissedebildiği, bir kelime ile, Allah kelimesiyle ifade ettiği en yüksek varlığın tam kendisi olur.

Eflâtun, ahlâkı işte bu hayır idesi esasına dayamıştır. Hâzza gitmek, elemenden kaçmak hissini ahlâki saik olarak kabul etmez; hayrı hoş gidenen açıkça ayırmıştır. Hâz ki, çok defa elemle karışıktır, hataya, dalâlete dayanabilir; vücut âlemine değil, oluş âlemine aittir. Bununla beraber Eflâtun, ne tam bir perhizkârlık, ne de teessürsüzlük taraftarıdır. O, bütün bir hayat boyunca değil, yalnız idelerin temâşasına dalınacağı vakit bir hazırlık olara, hevesler ve meyiller bakımından hissizliği, hayat içinde ölümü tavsiye eder. Eflâtun, son zamanlarında, hikmet ve güzellikten doğan, bilgiye bağlı olan saf hâz hissini de hayrı âlâya taallük ettiğini söylemiştir. Ruhu iç âhengine istidatlı ve meyilli kılan yalnız hayır idesidir. Bu âhengin verdiği saadet ise bütün diğer hâzların üstündedir. Ona göre, güzel, hayırdan çıkar.

Görüldüğü gibi, Eflâtun, ahlâk sahasındaki düşünceleriyle felsefi bir sistem meydana getirmeyi hedef tutmuştur. Hayır idesini yalnız göklerde parlayan nurlu bir varlık olarak temâşa etmekle kalmamış, onun yeryüzünde insanlar arasında mümkün olduğu kadar tahakkuk etmesiyle de ilgilenen bir idealist olmuştur. Yukarıda sözü geçen karanlık mağaradaki günlük hayatın görüşlerinden sıyrılıp güneşin şa'sasıyla gözleri kamaşan insan, yâni mahsûs âleminden makul âleme yükselebilen insan, hayatını bu varlığın temâşasına hasrederek geçirmek ister. Fakat insan, olduğu için, kendisiyle eğlenseler bile, fakir ruhlu insanlara da gördüklerini anlatmak için aşağı inmeğe, yeryüzünde dolaşmağa mecburdur.

Bu suretle, tamamen teorik olan ahlâk, amelî bir şekil aldığı gibi, teorik ahlâkın esaslı mefhumu olan hayır idesi de amelî ahlâkın esaslı mefhumu olan «adalet» idesi suretini almış olur.

Eflâtunun «devlet» adlı kitabında, uzun yıllarla dolu hayatının tecrübelerinden sonra, «hiç kimsenin, hayatını tehlikeye sokmaksızın yardımına koşamayacağı» acı bir dil ile itiraf etmek zorunda kaldığı adalet, en yüksek ve en şâmil fazilet olmak itibarıyla diğer faziletlerin, hikmetin, şecaatin, itidalin üstünde ve bunların hepsine şâmindir. Eflâtun bu faziletlerin hepsini nefis kuvvetlerinden çıkarmıştır. Eflâtun nefiste, meyil ve iştiha, şecaat ve akıl olmak üzere üç kuvvet görür. Nebatlarda yalnız birinci kuvvet, hayvanlarda ilk iki kuvvet, insanda ise her üç kuvvet vardır.

Aklın fazileti hikmet, yâni düşüncenin doğruluğu, kalbin fazileti mertlik, meyillerin ve iştihaların fazileti de itidaldir. Eflâtun, başka başka olan bu faziletleri bütün halinde mülâhaza ettiği vakit, âhenk ve iti-

lâfına adalet tesmiye etmektedir. Yalnız her insana değil, her şeye hakını vermekten ibaret olan adalet, her biri kendisine ait rolü yapan kuvvetlerin âhenginden başka bir şey değildir. Adalet, bütünün muhtelif kısımları arasında muvazeneli münasebetin devamıdır. İtidal, mertlik ve akıl faziletlerine hâkim olan adalet mefhumu bizi, ferdi ahlâkın sınırları dışına götürür. Fazilet, menşinde ferdi olmakla beraber basit bir görüş zaviyesi değiştirmekle içtimaî bir mâna alır.

Gerçekten âdil insan, hem kendisiyle, hem diğer insanlarla tam bir âhenk halinde yaşayabilir. Her insanın kendisindeki melekelerin samimî uzlaşması diğer insanlarla arasında itilâfı mümkün kılar. Adaletsizlik, meleke ve temayüllerimizin yalnız içimizde değil, diğer insanlarınkilerle de ayrılık halinde bulunmasından dolayı onlarla da mücadele halinde bulunmayı mucip olur. Redaet hem faziletle, hem redaetle mücadele halindedir. Fakat fazilet, faziletin düşmanı değildir.

Eflâtunun, adalet dediği iç âhenk, melekelerimiz arasında, hepsini hayra bağlayan ve bu yol ile de birbirlerine bağlayan, müşterek bir rabıta tesis eder. Bütün insanlara aynı adaletle aynı hayır sevgisini veriniz, hepsi birbirlerini sevecektir. İnsanların fikirlerini aydınlatan, ruhlarını ısıtan, tek bir alevdir. Eflâtuna göre, insanın kendisi için en iyi olan herkes için de en iyi olandır. İnsanın iç iyiliği bütün —kül— içinde iyiliği sevmesindedir. İnsan bu sevgiye malikse, bütün diğer insanların iyiliğini isteyen, diğer insanlar için iyi ve hayırhah olan bir varlık olur. Adalet hayırhahlığı da ihtiva eder ve bununla bir bütün meydana getirir. Her işte gayesi iyilik olan kimsenin diğerine fenalık yapması bir tenakuzdur, diğer insanlarda gördüğü fenalık ve adaletsizlik ne olursa olsun, fenalık ve adaletsizlik yapmak ona uygun gelmez.

Sevgi ile husule gelen adalet, nefsin bütün kuvvetlerini tek bir hedefe tevcih ederek, hakikî kudreti de husule getirir. Âdil insan, kendisiyle birlik halinde bulunandır; âdil olmıyan insan da kendisiyle aynı olmaktan uzaktır, daha ziyade, parçalanma ve teşevvüş gösterir. İnsan Allaha adaletle, hikmetle, azizlikle benziyebilir. Yüksek ideyi temâşa eden hayır adamı onu taklit etmeğe çalışır.

Eflâtunun devlet teorisi :

Ahlâki hayatın tam olarak tahakkuk etmesi, ancak çok büyük bir insan farzedilen devlet ile mümkün olur; bu suretle Eflâtunun ahlâk teorisi devlet teorisinde kemalini bulur.

Eflâtuna göre devletin temelleri ihtiyaçlarımıza dayanmaktadır. Yemek, içmek, barınmak gibi bir çok ihtiyaçları olan insanlar her işe ka-

biliyetli değillerdir. Bu sebeple, herkesin ihtiyaçlarını karşılıyabilmek için topluluk içinde yaşaması ve herkesin yalnız tek bir ihtiyacını karşılamak için çalışması lüzumuna kanidir. İř bölümü tabiatın ve cemiyetin zaruretidir.

Eflâtonun devlet telâkkisi ehemmiyetini bugüne kadar muhafaza etmiştir. Bu telâkki, felsefî idealizmin en büyük ibda'larından biridir. Tarih boyunca, sınıflar devleti, askerî devlet Eflâtonun devleti ile kıyaslanmıştır. Hattâ sosyalist ve komünist telâkkiler öteki filozoflarınkinden ziyade Eflâtonun devlet hakkındaki fikirlerine yakınlık arzeder, denilmektedir.

Eflâton «Devlet adamı» adlı eserinde, vatandaşlarının bütün diğer kavimleri barbar diyerek ayrı tutmalarını hoş görmezse de, mülâhazalarını köleliğin ilgasına varacak kadar ileri götürmez; hiç bir Yunanlının köle olarak satılmaması, hiç bir Yunan sitesinin tahrip edilmemesi gerektiğini söyler ve Yunanlıların aralarında tatbik ettikleri muameleleri barbarlara da tatbik etmelerini tavsiye eder. O, insanların açlığa maruz kalmalarını ve bunun neticesi olarak komşu devletin arazisine göz diktirmek harp yapmalarını önlemek için ancak servetleri nisbetinde çocuk yapmalarını ister. Bu fikirlerinden, barbarların da hayat ve ülkelerinin Yunanlılar tarafından dahi taarruza uğramamasını istediği anlaşılır.

Eflâton, kendi milletindeki inhilâl âmillerini ortadan kaldırmayı düşünmüş ve Ispartanın devlet teşkilât ve idaresinden mülhem olarak devlet hakkındaki fikirlerini ileri sürmüştür. İçinde yaşadığı cemiyetin ideal nizamını kurabilmek, herkesin, diğerlerinin haklarına hürmetkâr hareket etmeleri lüzumunu ileri sürerek, insanları huzurlu bir hayata kavuşturabilmek için adaletin en başta gelen bir esas olduğu fikrini telkin etmeğe çalışmıştır. Ona göre, adalet ferdin saadeti olduğu gibi, devletin de saadetidir; devletin kudreti adaletle ölçülür. Karışıklığın hüküm sürdüğü yerde kuvvetler birbirinin aksi ve zıddı olur; düzenin hüküm sürdüğü yerlerde de, bütün kuvvetler mukavemet edilmez bir enerji ile aynı gayeye birlikte yönelirler. Bütünün itilâfından bütünün bahtiyarlığı doğar.

Bütün idesine nisbetleriyle, bütün fikirler, bütün kalbler, bütün iradeler birbirlerine yaklaşırlar, birbirlerine karışmaksızın birleşirler. Bütün insanlar aynı bir hakikat, güzellik ve adalet idealinde ortak olarak aynı ailenin çocukları olurlar.

Ahlâk ruhta birliği, siyaset devlette birliği husule getiren ilimdir. Ahlâkın başlangıcı, akıl ve hikmet yoluyla telif edilincîye kadar, birbirlerine aykırı olan insan melekelerinin değişikliğinde bulunur. Siyasetin başlangıcı da âhenksizliğin ve kemalsizliğin illeti olan ferdiyetlerin taaddüdünde bulunur. Eflâtuna göre, siyasetin ideali bu taaddüdü yaşıyan

bir birliğe, fertlerin uzuvları olacağı kollektif bir şahsiyete tebdil etmektedir. Her şey, hattâ gözler, hattâ kulaklar, hattâ eller herkes arasında müşterek olmalıdır.

Eflâtun, «Devlet için, kendisini bir iken çok ve nihayet yok eden kötülükten daha büyük bir kötülük, birleştiren ve bir yapan iyilikten daha büyük bir iyilik olabilir mi? Devletin birliğini yapan neşe ve keder ortaklığı, o birliği bozan neşe ve keder ayrılığı değil midir?» (Devlet), diyor.

Bu sözler, pek çok yüz yıllardanberi milleti meydana getiren mânevî unsurun pek belîğ bir ifadesi değil midir?

Eflâtunun devlette erişmek istediği gaye, en yüksek fazilet sayesinde herkesin en büyük saadetidir. Bunun tahakkuku da hikmet ile, felsefe ile mümkün olur.

Eflâtun, «devlet» adlı kitabında, insanın küçük bir devlet, devletin de büyük bir insan olduğunu söyler. Ona göre siyaset büyütülmüş ahlâktan başka bir şey değildir. İnsandaki faaliyetler devlette de vardır. İnsanda mevcut olan üç nefis kuvvetine karşılık devlette de üç sınıf vardır:

1 — Amele, tüccar ve çiftçiden mürekkep halk kütleli, insan vücudunun alt kısmında bulunan meyiller ve istihalar kuvvetine tekabül eder. Bu insanlar her gün yenilenen ihtiyaçları karşılamak için çalışmaya mecburdurlar; bu kütle mensupları diğer iki kütleyle beslemekle mükelleftirler. Devletin ekonomik esasını teşkil eden bu sınıftır; hükümet bu sınıfı korumakla mükelleftir. Fakat bu sınıf mensupları devlet idaresine iştirak etmezler. Bu sınıf mensupları aile kurmak ve mülkiyet hakkını haizdirler.

2 — Eflâtun, mertliğe tekabül ettirdiği ve yeri kalb olan ikinci sınıf mensuplarına muharipler ve koruyucular, der. Bunların vazifesi üçüncü sınıfın direktifi altında devletin bekasını sağlamak, dıştan gelecek düşmana karşı müdafaayı, içerde de kanunların yürürlüğünü temin etmektir. Bu sınıf mensupları arasında, hodgâmlığa imkân derecesinde meydan vermemek için, kadınlar ve mallar müşterek olmalıdır. Bu sınıf mensupları aile kurmamalıdır, mülkiyet hakkına sahip olmamalıdır. Çünkü kadın, evlât ve mal, bunların kendilerini memleket müdafaası uğrunda bütün için tehlikeye atmalarına mani olabilir.

3 — Filozof ve hekimlerin mensup oldukları sınıf akıl kuvvetine tekabül eder. Bunların vazifeleri kanunları koymak ve tatbiklerini sağlamaktır; fakat her şeyden evvel vatandaşların terbiyesiyle meşgul olmaktadır. Bunlar sıraları gelince en yüksek memuriyet vazifelerini ifa ederler;

boş zamanlarında da —boş zamana malik olmaları mutlaka lâzımdır— bilgi edinmekle, felsefî tefekkürle, idelerin, hususiyle hayır idesinin temâzasıyla meşgul olmalıdırlar.

Birinci sınıfın fazileti nefse hâkim olmak ve meylânları zaptetmek suretiyle itidal halinde bulunmaktır. İkinci sınıfın fazileti, şecaat ve mertlik, üçüncü sınıfın fazileti de akıl ve hikmet ile terbiyedir. Fazilet mevcut olmaksızın devlet mevcut olamaz. Bütün bu faziletlerin hepsine sahip olmak suretiyledir ki, adalet ve ideal devlet tahakkuk eder.

Eflâtuna göre, içtimai sınıflardan her birinin münferit iyiliği, saadeti değil, fakat bütünün hayrı tahakkuk etmelidir. Sınıfların fonksiyonlarındaki değişiklik, gayenin ayniliğini ihlâl etmemelidir.

Eflâtun, ideal devletin fertlerini sınıflara taksim etmek için hususî bir sistem kabul etmektedir. Bu da, çocukların, devletin eliyle yetiştirilip terbiye edilmesiyle mümkün olur.

Eflâtuna göre, «bütün vahşi hayvanlar içinde en güç yola getirilen mahlûk çocuktur. Çünkü onda başka hayvanlarda bulunmayan pek gür bir düşünce kaynağı vardır. Fakat bu henüz yatağını bulamadığından, eşi görülmemiş acıplık ve taşkınlıklarla doludur. Bu sebeple çocuğu bir çok gemlerle dizginlemelidir. Ananın ve dadının bakımından sonra, onu terbiyecilerin, daha sonra öğretmenlerin ellerine vermek lâzımdır.» (Devlet)

Babaya, hattâ anaya ait olmıyan, babaları olan devletin elinde büyütüp terbiye edilen çocukların, jimnastik ve dans ile vücutları kuvvetlendirilmeli ve güzelleştirilmeli, musikinin ve diğer güzel sanat eserlerinin bedilî heyecanı ile ruhları yumuşatılıp düzenlenmelidir. Siyaset ve terbiye esasta tek ve aynı bir sanattır. Bu gayeye ulaşmak için şairlerin ve güzel sanatlar erbabının eserleri kontrol edilmelidir. Çünkü yalanlarla dolu olan şairlerin eserleri, gençlerin ruhunu bozar.

Bu terbiye sisteminin tatbikatına gelince, çocuğun üç yaşına kadar vücuduna bakmalıdır. Bundan sonra ahlâkî terbiye başlar. Altı yaşına kadar iyi insan olmayı telkin eden masallar ve hikâyelerle meşgul edilen çocuk, yedi yaşından on yaşına kadar jimnastik yapmalı, on bir yaşından on üç yaşına kadar okuyup yazma öğrenmeli, on dört yaşından on altı yaşına kadar şiir ve musiki ile, on altı yaşından on sekiz yaşına kadar matematik öğrenmekle, on sekizinden yirmisine kadar askerlik talimleri ile meşgul olmalıdır.

Yirmi yaşına gelen çocuklar arasında ayırma yapılarak devlet idaresine ehil olmıyanlar askeri sınıfa ayrılmalıdırlar.

Devlet idaresine istidatlı olanlar, otuz yaşına kadar, bütün bilgi şubelerini derinleştirerek incelerler; bu arada da, gençler arasında daha

az kabiliyetli olanlar ikinci derecedeki devlet işlerinde vazifelendirilmek üzere ayrılırlar. Diğerleri ise ahlâk ile sona erecek tahsillerine devam ederek elli yaşında devletin en yüksek mevkilerini, bu vazifelere kendilerini tamamen vakfetmek şartıyla, işgal etmeğe ehil olurlar. Bunlar artık hayrı âlâmın bilgisini elde etmişlerdir. Devlet, yeryüzünde hayrı ve adaleti gerçekleştirmeye yarayan bir terbiye müessesesi olduğundan sanata bile ancak bir terbiye vasıtası ve iyiliğe yarar olduğu nisbette müsaade olunacaktır. Bu mükemmel devlet en iyilerin hâkim olduğu devlettir. Bu devlette idare akıl ve hikmet aristokrasisinin elindedir. Cemiyet ancak adalet bilgisine münhasıran vâkıf olan filozoflar tarafından idare edildiği vakit mesut olur. Ona göre, iyi devleti, otorite ile hürriyetin tam ortasını bulan iyi devleti kurup işletecek olan bunlardır.

Hükümet şekilleri :

Eflâtun, en iyi devleti göstermek için çeşitli devlet şekillerini karakterleriyle belirtmiştir:

1) Zafer, şan ve şeref üzerine dayanan devlet şekline zamanındaki Giridi, Lakedemonyayı misal olarak göstermektedir. Bunu, içinde iyilik ve kötülük aynı zamanda mevcut bir devlet olarak takdim eder. Bu devlet, «bir yandan devleti idare edenlere saygı gösterilmesi, muhariplerin çiftçiliğe, el sanatlarına ve para işlerine tenezzül etmemeleri, birlikte yemek yenilmesi, jimnastik ve harp talimleri yapmak gibi hususiyetleri ile iyi hükümeti hatırlatmasına karşılık, diğer yandan hâkimleri, âlimleri devlet başına getirmemek, sulhten ziyade harp için yaratılmış kaba ve basit hareketli kimselerden hoşlanılmak, hiyle ve harp kurnazlıklarını beğenmek, her zaman silâhlı dolaşmak gibi hususiyetleri kötü tarafıdır.» (Devlet).

Maddi kuvvet tezahürlerine kıymet veren, itibar ve şeref bunlarla geldiğini gören bir cemiyette, bu kuvveti en iyi temsil eden servete düşkünlük artar. Zenginler itibar sahibi olmağa başlarlar. «Zenginlerin itibar sahibi olduğu bir devlette faziletin ve faziletli kimselerin itibarı azalır. İtibar peşinde koşan yurttaşlar, zenginlere müdahane ve devlet işlerini onlara tevdi ederler, fakirleri ise hor görürler» (Devlet).

Eflâtuna göre şan ve şerefe dayanan devlet, içindeki bozulma tohumları yüzünden tereddidi eder, sonunda halkın meyilleri kanun haline gelerek oligarşi doğar.

2) Muayyen bir servet sahibi olanların devlet idaresine iştirak ettikleri oligarşide «zenginler emreder, fakirlerin devlet işinde rolleri yoktur». (Devlet). Böyle bir devlette idare, bilginin değil zengin elinde-

dir; devleti teşkil eden fertler arasında ikilik vardır. Bu devlet aynı yurtta oturan ve birbirlerine hasım olan zenginlerle fakirlerden kurulmuştur. Bundan başka, bunlardan bir kısmı mülklerini satarlar ve servetlerini ellerinden çıkararak, devlette hiç bir işe karışmaz olurlar. Bundan doğacak mahzur da devletin dilencilerle dolmasıdır. Dilencisi bol bir devlette de soyguncular, yol kesiciler ve hırsızlar çoğalır. Bir sürü işsiz, borçlu ve parasızlardan mürekkep bir insan kütlesi, ehliyetsiz idarecilerin eline düşünce kinler ve kavgalar doğar ve devlet bölüntülere uğrar. Bunun neticesinde oligarşi son bulur. Zayıf bir vücudun hasta olması için dışardan gelen veya içerden patlayan ufak bir sarsıntı kâfi geldiği gibi, oligarşik hükümet de ilk fırsatta iç kavgalara sürüklenir. Hattâ bazan idare edenler, oligarşik idareye sahip devletleri, halk da demokrat devletleri kendi imdatlarına çağırırlar. Böylece içteki kavgalar, yahut dış yardımlarla düşmanlarını mağlûp eden halk, hasımlarını öldürmek, sürmek, bir kısmı ile de uyuşmak suretiyle demokrasiyi kurar. Demokrasi silâh gücü ve sindirme yolu ile kurulur (Devlet).

3) Demokrasiye gelince «böyle bir hükümette herkes hürdür. Her yerde hürriyet, açık konuşmak ve istediğini yapmak hüküm sürer. O halde bu hükümette öteki hükümetlerde bulunmayan her türlü insan bulunur. Bu hükümetin şekli görünüşte hepsinden güzeldir. Her türlü renklerle süslü bir harmanı gibi bu pek çok karakterli hükümet, gerçekten bir güzellik örneği olabilir.» «Bu, hükümet şekli ve anayasa arayanlar için ne güzel bir sergidir. Oradaki hürriyet sayesinde her çeşit anayasa bulunur. Ve bizim yapmak istediğimiz gibi, bir devlet kurmak isteyenler, demokrat bir devlete gidip istedikleri şekli seçebilirler. Bu sergide istediğiniz modelin kopyasını çıkarabilirsiniz. Kabiliyetli olduğu halde dahi idare etmek külfetine girmemek, istemeyince itaat etmemek, başkaları harp ederken harp etmemek, başkaları sulh içinde yaşarken harp istemek, akla gelince vatandaşı idare ve muhakeme etmek gibi hareketler güzel şeyler değil midir? Hele bazı mahkûmların haline ne dersin? Ölüm ve sürgüne mahkûm edildikleri halde herkesin gözü önünde dolaşan, hortlaklar gibi gezinen kimseler görmedin mi? İşte demokrasinin faydaları: görüyorsun ki bu cazip anarşi içinde, alacalı bulacalı, eşite olduğu gibi eşitsize de bir çeşit eşitlik veren bir hükümet.» (Devlet).

«Hürriyete susayan demokratik bir devlet, kötülerin eline geçince hiç bir ölçü tanımaz ve saf hürriyetle sarhoş olur; o zaman idare edenler uysal değilse, tam bir hürriyet vermiyorlarsa onları itham ederler, suçlu ve oligark diye cezalandırırlar. Hâkimlere itaat eden yurttaşlar hor görülür; kendilerine aşağılık ve karaktersiz damgası vurulur. Fakat ida-

re edenler idare edilen, idare edilenler idare eden tavrı aldılar mı, o zaman hepsi öğülür ve sevilir. Böyle bir devlette serbestlik fikrinin her yere yayılmaması imkânsızdır.» «Ve her tarafta aynı hürriyet taşkınlığı hüküm sürer. Bu da sevgili dostum, aldanmıyorsam, güzel ve çekici tiranlığın başlangıcıdır.» «Umumî olarak her taşkınlığın şiddetli bir tepki ile karşılandığı muhakkaktır. O halde aşırı hürriyet ancak aşırı esarete götürebilir. Böylece tiranlığın her yerden ziyade halk hükümetinden doğması tabiidir.» (Devlet)

Demokraside devlet başlıca üç sınıfa ayrılır? Birinci sınıf demokrasiden faydalanarak meydanları, halk topluluklarını, mahkemeleri doldururlar. Sağlam işleri olmıyan bu sınıf mensupları devlet işlerinde en çok gürültü yaparlar. İkinci sınıf, sayısı az olan zenginlerdir. Üçüncü sınıf şahsî emeğiyle geçimini temin eden veya devlet işlerinde çalışan kimselerdir. Meydanlarda halk toplandığı zaman, en kuvvetli ve kalabalık sınıfı bunlar teşkil eder. Fakat asıl çalışan sınıf bu olduğu halde aşırı hürriyetten en fazla rahatsız olan da bu sınıftır. Bu sebeple haklarını korumak için ortaya çıkan adamın peşine düşerler. O da muvaffak olunca tiran olur.

Eflâtun halkın menfaatlerini korumak için meydana çıkmış olan adamın nasıl tiran olduğunu da izah ediyor: Halkın düşmanları bu adamın da düşmanlarıdır, düşmanlarından korunmak için muhafızlara muhtaçtır; düşmanlarını bertaraf ettikten sonra mallarını halka ve kendi adamlarına dağıtarak devletin tek hâkimi olur; halkı oyalamak için harpler yapar ve kendisini iktidara getirenlerin bir kısmını mahveder.

Fakat tiran mutlak iktidarını ya kendisi hakim olarak veya hakimleri dinliyerek hikmet lehine kullanacak olursa, bu, aranılan iyi idareyi bulmak için öteki rejimlerin hepsinden fazla müsaittir. «Yüksek bir kanun yapıcı ile namuslu bir tiran bir araya geldiği vakit en iyi devlet şekli tiranlıkta bulunabilir. Bu da, iyi devlet şekline geçebilmek için en sağlam yoldur.» (Kanunlar) Hakimin «kanunlar ve devlet idaresi hakkındaki fikirlerinin tahakkuk etmesi için yapılacak hareket, böyle bir halde tecrübe edilebilir.» (Mektuplar)

«Ne zaman bir adamda hikmet, harekette ve karakterde ölçülülük ile en yüksek iktidar birleşirse, en iyi kanunlar ve en iyi hükümet meydana gelir; bunların başka bir yol ile meydana gelmesine imkân yoktur.» (Kanunlar)

Tiranlığı hem en kötü ve hem de en iyi hükümeti sağlamağa müsait bir rejim olarak bir tarafa bırakalım. «Devlete vermeyi düşündüğümüz rejimi, ne olabilir? Halk hükümeti mi, az sayıda adamın hükümeti mi? Yoksa kralın hükümeti mi?» (Kanunlar)

Fakat bunların herhangi birisi nakiselerle doludur; bozulma sebeplerini içlerinde taşırlar. Bu sebeple bir terkip yapmak ve devleti, muhtelif şekillerin iyi taraflarını alıp kötü taraflarını bırakarak, ideal devlete az çok benzeyen bir devlet olarak kurmak yolunu aramalıdır. Bunun için devleti hikmete ve ölçülülüğe dayanan kanunlarla idare sistemi kurulmalıdır.

«Yeryüzündeki devletler, tek hakimin devleti olan model devleti mümkün olduğu kadar taklit etmek isterlerse» kanunlara sahip olduktan sonra, yazılı kanunlarla eskilerin âdetlerini ihlâl edici hareketlerden çekinmelidirler. Böyle hareket edenler zenginlerse, bu devlete aristokrasi diyoruz; fakat kanuna hürmet etmezlerse bu oligarşi olur. Tek bir baş kanuna göre hükümeti idare ettiği zaman kendisine kral adını veriyoruz. Fakat kanunlarla âdetleri hesaba katmıyarak hırs ve cehaletle kanunu ihlâl ederse, böyle bir başa her zaman ve her yerde tiran denir.» (Devlet adamı)

Halk idaresine gelince, bunun da kanuna tâbi olanına demokrasi ve olmiyanına da demagoji diyelim.

«Kanunlara imanla bağlı kalan hükümdarlık altı devletin en iyisidir. Ama kanun olmadığı yerde de, hayatı en güç ve en çekilmez hale getiren budur; doğrusu o zaman bu korkulacak bir şeydir. Az sayıda kimselerin hükümetine gelince, az, bir ile çok sayı arasında orta olduğuna göre, ona diğer ikisi arasında orta gözüyle bakmak icap eder. Sonra kalabalığın hükümeti de diğer ikisinden zayıftır. Ötekilerle kıyaslanınca ne iyilik, ne kötülükte büyük bir kuvveti olmadığı görülür. Çünkü kuvvetler çok fazla kişi arasında paylaşılmıştır. Bunun için bu devletler kanunlara bağlı oldukları zaman en kötüsü bu sonuncusudur. Ama kanunlar çiğnenirse o zaman da en iyisi odur. Hepsî kanunsuz ve nizamsız olduğu vakit demokratik rejim altında yaşamak iyidir.» (Devlet adamı)

Eflâtuna göre, görüldüğü gibi, mevcut iyi hükümetlerin en iyisi monarşi ve en kötüsü demokrasidir. O halde devlete iyi bir anayasa temin edebilmek için bu iki şekil arasında bir ortalama yapmalıdır. İnanlılarda «halkın hürriyetlerini fazlasıyla elinden almak ve hükümdarın istibdadını gereken sınırlardan ileri götürmek suretiyle devlette karşılıklı sevgi ve müşterek menfaat duyguları» yok edilmiş (Kanunlar) Yunanlılarda da hürriyet «kanunlara itaat etmemek yolunu aramak, yeminleri ve sözleri nakzetmek, tanrıları hor görmek» derecesine vardırılmıştır. (Kanunlar)

Monarşi ile demokrasinin bu fena taraflarını bertaraf etmek suretiyle her ikisinin ortasını bulmalı, «bu rejimler arasında her zaman bir orta aramalıdır.» (Kanunlar)

Eflâtun, bu suretle kanunun hükmünden başka bir şey olmıyan otorite ile, ferdin asalet, şahsiyet ve vekarını koruyarak yaşıyan iyi bir vatandaş olmasını temin edecek hürriyeti birleştiren bir hükûmet şeklini dünya üzerindeki iyi devletin karakteri olarak görmek istemiştir.

Eflâtun hiç bir zaman istibdat taraftarı olmamıştır. O, idare edenlere hak tanımamış, ancak vazife yüklemiştir. Cemiyette adaleti sağlamak, herkesin saadetini temin edecek bir düzen kurmakla mükellef olan idareciler bütün hareketlerini kendi menfaatleri ile değil, âmmenin menfaatiyle ayarlamağa mecburdurlar.

Eflâtunun devlet hakkındaki fikirleri esas itibariyle ahlâkî ve siyasî mülâhazalara dayanmaktadır. Nitekim devleti 5040 ocaktan terkip etmektedir. Her birinin toprağı eşit olmalıdır. Devletin verdiği toprak satılıp alınmamalı, mübadele dışında kalmalıdır. Herkes toprağını devletin malı olduğunu bilerek işlemelidir. Evlenme ve miras yoluyla servet iktisabının hududu bire karşı dörtten ibaret olmalı; en fakirin serveti bir olmasına karşılık en zenginin serveti dördü aşmamalıdır. Bu suretle, cemiyet içinde ne çok fakirlerin, ne de çok zenginlerin meydana gelmesine imkân bırakmamalıdır.

Eflâtunun devlet adlı kitabı ideal siteyi, mükemmel devleti ve idaresini tasvir eder. Kanunlar adlı kitabında ise tahakkuk etmesi daha mümkün olan bir ideale yaklaşma görülür. İhtiyarlık çağında yazdığı bu son kitabında umumî prensiplerin cazibesıyla mevcut ve insan tabiatine dayanan müesseselerin sertliği arasındaki tezat görülmektedir.

İdeal devlet, dünyada kurulacak devletlerin bir modelidir; o ancak düşüncede tahakkuk edebilen bir devlettir. Dünya devletleri ona mümkün mertebe yaklaşmak gayesini takip etmelidirler. «Nerede Tanrılar veya Tanrı çocukları oturursa orada böyle bir hükûmet kurulabilir ve idaresi altında herkes memnun ve mesut yaşayabilir.» «Çünkü yeryüzünde böyle bir otoritenin yüküne katlanabilecek, düşüncesini, hastalıkların en ağır olan çılgınlıklardan koruyabilecek, yakın dostlarının bile kinini üstüne çekmekten sakınabilecek bir insan yoktur.» «Hiç bir insan tabiatı kendisine verilen mutlak iktidarı ölçsüzlükle eğriliğe sapmadan kullanabilecek ehliyete malik değildir.» (Kanunlar)

(Devet adamı) adlı kitapta anlatılan bir üsturaya göre, insanların topraktan kendi kendilerine doğdukları devirde —ki bu devirde insanların ne anaları babaları, ne de karıları çocukları vardı— bugün insanların hayvanlara çobanlık ettikleri gibi, onlara Tanrı çobanlık ederdi.

(Kanunlar) da tekrar bu üsturaya işaret ederek, Eflâtun, diyor ki: «Bugün dahi hakikatla dolu olan bu üstura bize gösteriyor ki, başında

bir Tanrı değil, bir insan bulunan her devlette yurttaşların, dertlerden kurtulmasına imkân yoktur.»

O halde devlette bütün iktidarı insanlardan ziyade akıl ile verilen bir karardan ibaret olan kanuna vermeli, evlerimiz gibi devletimizi de bu esasa göre idare etmelidir.

Eflâtunun devlet adamı adlı kitabında akıl ve hikmeti her şeyin üstünde tutarak, devleti kanunsuz idare etmeğe taraftar olduğu görülür. Devletin ilmüne vâkıf olan devlet adamının iktidarı kendi ilmüne dayanacaktır. «İdare edenler, ister vatandaşların rızasıyla veya zorla idare etsinler, ister yazılı kanunlara göre veya öyle kanunlar olmaksızın idare etsinler, devleti daima bir sanata göre idare edeceklerdir. Tıpkı doktorlar gibi, ister rızamızla, ister rızamız olmaksızın, bir yerimizi acıtarak, keserek, yakarak tedavi etsinler, bütün bunları vücudun iyiliği için yaptıkları müddetçe onlara doktor demekte tereddüt etmiyeceğiz.» «O halde devletler arasında tek doğru devlet yalancı değil, gerçek bir ilim sahibi şeflerin bulunduğu devlettir. Bu başların kanunlara uyararak veya kanunsuz, vatandaşların rızasıyla veya zorla idare etmeleri, doğru kaidenin takdirinde hesaba katılamaz. Onlar devleti ilim ve adaletle kurdukları ve elden geldiği kadar iyi yaptıkları müddetçe, böyle bir devlet bizim gözümüzde tek doğru devlettir.» «En iyisi kuvveti kanunlara değil, bilgili, hakim bir kralın eline vermektir. Çünkü kanun, en faydalı emirleri verecek şekilde, herkes için en iyi, en doğru olanını aynı zamanda asla ihtiva etmez. İnsanlarla onların işleri arasında ayrılık, sonra insana ait hiç bir şeyin hiç bir zaman olduğu yerde durmaması, hiç bir sınıfa, herhangi bir konu üzerinde her zaman ve her hal için doğru, mutlak bir kural koymak imkânını vermiyor.»

«Tıpkı bir kaptanın, dikkatini daima gemi ile gemidekilere vererek, bir kanun yapmak şöyle dursun, tam tersine kendi ilmini kanun tanıyarak, kendisiyle birlikte yolcuları kurtardığı gibi, devletin dümenini bu prensibe göre çevirebilen şefler de, sanatlarına kanun üstü bir kuvvet vererek doğru devleti gerçekleştireceklerdir.»

Eflâtunun kanun hakkındaki fikirlerine gelince, o (Devlet) ve (Devlet adamı) adlı kitaplarında devletin kanuna tâbi olmaksızın, akıl ve hikmete dayanılarak idaresi lâzım geldiği fikrini açık bir surette müdafaa etmiş olmakla beraber, ihtiyarlık zamanında yazdığı (Kanunlar) adlı kitabında, yaşın ve tecrübenin verdiği olgunlukla realiteye yaklaşmıştır. Evvelki fikirlerinden kısmen rücu ederek, kanunların, kanunlarla ilgili olan yurttaşlar tarafından koyulması lüzumunu ileri sürmüştür, teşri' hakkını halk meclislerine tanımıştır. Halk meclislerine arzedilecek kanunlar, bir heyet tarafından tam gerekçeleri ile hazırlanmalıdır. Halka tâbi

olacağı kaideyi verirken onun aklını bu işe yatırmak, niçin kendisine emr ve nehiy olduğunu göstermek lâzımdır. Kanun kör ve kaba bir kuvvetin ifadesi değildir. Emr-ü nehiyleri maddî kuvvete değil, iknaa dayatmalıdır; demektedir. O, bu suretle, cemiyetin, hem yazılı ve hem de gerekçeli kanunlarla idare edilmesini lüzumlu görmüştür.

Eflâtunun hususî surette dikkat etmeğe lâyık gördüğü bir takım kanunlar vardır: Ceza kanunları. Eflâtuna göre bu kanunların gayesi, insanı mahvetmek, kaybetmek değil, kurtarmaktır. Suçluyu menfaat hissiyle veya zâlim bir arzu ile eziyete sokmamalı, adalet esaslarına göre ıslah etmelidir. Adaleti gözönünde tutmayan bir fayda fikri ile ceza kanunu vazedilemez. Ceza vermekte esas, kefaret ve ibret prensibidir. Devletin vazifesi her yerde hayra hürmet ettirmek, kötülüğü cezalandırmaktır. İlâhî adalet yerine geçen beşerî hükümetin rolü budur.

Eflâtunda, insanların kendilerine has tabii hakları fikri yoktur. Fert cemiyete mutlak surette feda edilmiştir. Her şey olan devlet karşısında fert hiçtir. O, devletin mutlak kudretinin her şeye, hattâ hususî hayata müdahalesini lüzumlu görür.

Eflâtun esaretin aleyhinde bulunmamıştır. Esirler, ayırmış olduğu üç sınıfın tamamen dışındadır. Bu, insanları birbirine müsavi görmediğini isbat eder. Fakat, zamanının şartları ve telâkkileri gözönünde tutulunca Eflâtundan daha fazlasını beklemek doğru olmaz.

Eflâtunu ağır ithamlara maruz bırakan, aile ve mülkiyet hakkındaki fikirlerini de hülâsa edelim. Eflâtuna göre, devletle fert arasında iki muhalefet sebebi vardır: Aile ve mülkiyet. Bunların her ikisi de hususî ve ferdîdir; hodgâmlığın ve ayrılığın kaynağıdır; bu sebeple, bunlar devletin ideal birliği önünde silinmelidirler.

Eflâtun esasen, devlet idaresinde söz ve fiil sahibi olmıyan üçüncü sınıf mensuplarının aile kurmalarında, mülkiyet hakkına sahip olmalarında —ki bu mülkiyet hakkı da mahduttur— bir mahzur görmez. Fakat idare eden sınıfla koruyucular sınıfına mensup olanların mülkiyet sahibi olmalarını ve aile kurmalarını çok mahzurlu görür.

Kendi terbiye sistemini anlattıktan sonra: «Bu şekilde terbiye gören yurttaşlar içinde idare edeceklerle idare edilecekleri seçmek kalıyor.» «Bilgili, otorite sahibi, devletin menfaatleriyle alâkalı» «her ne pahasına olursa olsun halkın iyiliğine muhalif olanı kabul etmiyen» «böylece çocukluk, gençlik ve olgunluk çağları tecrübeerinden muvaffakiyetle çıkan birini devlete baş olarak seçeceğiz.»

Fakat, seçtiğimiz bu adamların yoldan sapmak veya enerjisini kaybetmek tehlikesini önlemek için maddî hayatın her türlü endişe ve ihtiraslarından, aile hayatından uzak bulundurulmaları gerekir. Hiç birinin kendine ait hiç bir şeyi olmayacak, başkasına açık olmıyan bir evi ve

ambarı bulunmayacak, yurttaşların kendilerine ayırdıkları şeylerden pişirilmiş yemekleri müşterek olacak, kendi altın varlıklarını insanların altınıyla karıştırarak kirletmek günahtır. Şehirdekiler arasında yalnız onlara, altınla gümüşe dokunmak, onları kullanmak, onlarla süslenmek yastır. Bu şekilde kendileri ve şehir korunacaktır. Fakat bir toprağa, eve, paraya sahip olunca, bekçiyken ev sahibi ve çiftçi, yurttaşların müttefikleriyken düşmanları ve zalim efendileri olurlar. Nefret ederek ve nefret edilerek, tuzak kurmakla, tuzağa düşmekle, bütün ömürlerini dışardaki düşmanlardan ziyade içerdeki düşmanlardan korkarak geçirecekler, kendilerini de, devleti de uçuruma doğru sürükleyeceklerdir (Devlet).

Eflâton, bu suretle, idare eden sınıfın mülkiyet hakkından tamamen mahrum olması lüzumunu isbat ettiğine kanidir. Muharip sınıf mensuplarının da mülkiyet hakkından mahrum olmasını lüzumlu gören Eflâton, bu iki sınıf için aileyi menetmeyi de doğru bulur.

Kadını haremden kurtarmak, ona erkekle eşit bir hak vermek Eflâtonun gayesidir. İdare edenler, erkekler arasında olduğu gibi, kızlar arasında da seçme yapacak, güzel, kuvvetli bir nesil yetiştirmeye müstait olanları koruyucular sınıfına ayıracaktır. Bu kızlar, erkekler ile birlikte yaşayacaklar, çıplak vücutlarını iffet ve ismet örtüsüyle kapayarak, cinstik yapacaklardır. Daima karşılaşacak olan erkekler ve kadınlar birleşme ve nesil yetiştirme çağlarını idrak ettikleri vakit, birleşmek hususundaki tabii meyillerini tahakkuk ettirecekler, kendilerinden güzel, kuvvetli ve salâbetli bir nesil meydana gelecektir.

Eflâtonun, bilhassa ailenin insani ve tabii bir müessese olduğunu görmemesi, devlet iradesiyle analık hissini nez'edilebileceğine inanması kendisi için bir nakisedir. Fakat hemen her idealist mütefekkirde garabetlere tesadüf edilmektedir; bunu da onun tefekküratının mahsulü olan bir garabet saymalıdır. İnsanlık âlemine çok feyizli ve ince fikirler getirmiş olan bu mütefekkir aile hakkındaki fikirlerinden dolayı mahkûm etmek hakşinashık olmaz. Zaten o, devlette ekseriyeti teşkil eden halk için hem aileyi ve hem mülkiyeti kabul etmekteydi. Kanunlar adlı kitabında da herkes için aile ve mülkiyet hakkını kabul etmeğe meylederek evvelki fikirlerinden kısmen rücu ettiği görülmektedir.

Göte'nin dediği gibi, hayata girilen kapının büyük önemi vardır. Baba tarafından Kral Kadros'un, ana tarafından Solon'un torunu olan Eflâton, bir halk çocuğu olan hocası Sokrat gibi, kalabalık içine karışmaktan ziyade, kalabalık arasında hüküm süren kanaatlerin üstüne yükselmiştir. O, halkı yüksekte seyreden asil fıtratı ile idealin kuvvetli cazibesine kapılarak sürüklendiği engin felsefi düşünce ufuklarına doğru yelken açmış bir mütefekkiridir.

Abdülhak Kemal Yörük